

Goethes' Faust: «Prolog i himmelen»

Semesteroppgave ALLV112

Kandidatnummer: 123

ANTALL ORD: 3322

Innhold

1. 1. Innledning	2
2. 1. Job og Faust	3
2. 2. Fausts' indre splitting	3
3.1. Gelehrten-tragedien (den lærdes tragedie)	5
3.2. Mefistofeles og veddemålet	6
3.3. Den dramatiske knuten i forhold til prologen	7
4.1. Faust og Mefistofeles i lag: Gretchen-tragedien	8
4.2. «Fengsel»	9
5.1. Kristendommen – forening av agape og eros	10
5.2. «Prolog i himmelen», dramaets forutsetning	11
6.1. Referanser	12

Goethes' Faust: «Prolog i himmelen»

Semesteroppgave ALLV112

1. 1. Innledning

Denne oppgaven skal ta for seg hvilken betydning «Prolog i himmelen» har for verket, først og fremst *Faust I*, men skal også nevne *Faust II* som en parentes fordi prologen har betydning helt til verkets slutt (noe jeg skal komme tilbake til).¹ I all hovedsak er besvarelsen inspirert av forelesninger (podcast) av Lars Sætre og pensum, som er *Faust I*, og Jakob Lothes artikkel: «Goethes 'Faust' og 'Jobs bok'». I tillegg benytter jeg André Bjerkes gjendiktning som varierer litt fra Åse-Marie Nesses gjendiktning.

Johann Wolfgang von Goethe (1749-1832) jobbet med *Faust I* og *II* i over 60 år, og det var Folkeboks-varianten om Faust-stoffet fra 1725 (utgitt av en «Christlich Meynenden» (en kristelig menende; en mann med kristelig sinnelag²)) som Faust kjente og bygde på, men han kjente også til Faust-stoffet gjennom dukketeater og oppsetninger. Første del av Goethes *Faust* består av to deler: Gelehrten-tragedien (den lærdes tragedie) og Gretchen-tragedien (Margarete-tragedien). Førstnevnte omhandler Faust sine problemer med trangen etter erkjennelse og vitenskap, hvor han inngår et veddemål med Mefistofeles for å prøve ut en ny vei til erkjennelse. Den andre delen, Gretchen-tragedien, omhandler kjærligheten mellom Gretchen og Faust, som ender med Gretchens undergang, mye på grunn av Mefistofeles handlinger og motiver som er utelukkende å få Faust til å falle ned i sanselig nederektighet, men til tross for det også gir Faust en innsikt i den guddommelige, høyverdige omsorgskjærligheten (agape).

¹ Lothe, 1981: 173

² Janss, 2005: 15

2. 1. Job og Faust

«Prolog i himmelen» er en henvisning til «Jobs bok» og paktmotivet mellom Gud og Satan, som Goethe bygger videre på i *Faust*, men i stedet for en pakt, som et veddemål mellom Faust og Satans representant Mefistofeles. Job i «Jobs bok» har tjent Gud til det ytterste, han har gjort alt riktig i jordelivet, likevel blir han straffet ved at han mister absolutt alt han har. Dette er fordi Gud gir Satan tillatelse til å ødelegge livet hans for å teste hans troskap. Gud og Satan inngår en avtale der Gud lar Satan få utsette Job for all verdens lidelse for å teste Jobs tro.³ Satan tror han kan få bukt med Jobs gudstro, men Gud vet at Job alltid kommer tilbake. Etter alle lidelsene påført Job begynner han også å tvile på sin gudstro, men når Gud viser seg, unnskylder han seg og får tvert imot sin tro og tilhørighet bekreftet.

2. 2. Fausts' indre splitting

Faust står i et motsetningsforhold mellom subjekt og objekt, eller mellom selvet og verden. Hans handlekraft og vitebegjær kommer i konflikt med forestillingen om en harmonisk ro. På den ene siden står Faust sin uro, hans handlekraft som gjennomsyrrer han hele tiden, og på den andre siden et ønske om en harmonisk ro som omfatter alt og alle (en totalitet). I tillegg er det splittingen som finnes inne i subjektet selv: På den ene siden subjektet som et åndelig vesen i motsetning til subjektet som et sansevesen. Med sin aldri stilte uro står Faust i det fremmedgjørende uroskapende feltet innenfor to av motsetningene i det moderne (moderniteten).⁴

For å løse disse motsetningsforholdene prøver Faust ut til sammen fem alternativer.⁵ Etter hverandre prøver han først vitenskapen, magien og jordånden, men vitenskapen er ikke forsonende, magien er for abstrakt og jordånden, den rene sanseligheten, blir altfor sterk.

³ «Jobs bok»: 1, 6-12

⁴ Habermas, 1983: 74 ff.

⁵ Bjerke, 1990: 45 ff.

Fordi hele eksistensen hans er preget av en mangel gjør det at han blir svært fortvilet og trekkes mot tanken om selvmord ved å ta gift. Døden kan framstå som et alternativ, en utvei som nettopp kan forene, harmonisere og bringe sammen igjen alle de motsetningene han ellers lever i. Men så, denne påskemorgen, inntreffer kirkeklokkene og englekoret som omvender Faust sitt sinn med budskapet om Kristi oppstandelse, og han minnes også kristendommen fra barndommen sin og kommer på andre tanker. Alternativ fire, det Mefistofeles tilbyr Faust med veddemålet, innebærer å kaste seg ut i den sanselige erotiske lysten og driften. Innenfor dette djevlelske alternativet ser Faust en mulighet for å kunne finne en balanse mellom tankens åndelighet og det sanselige gjennom veddemålet med Mefistofeles, for stadig å kunne bevege seg videre og ikke stoppe opp i ren nytelse av sanselige øyeblikk, men stadig strebe videre etter fullt forsonende erkjennning og forening av åndelighet og viten med håndtering av tilværelsen av sanselige dimensjoner. I veddemålet i *Faust I* synes det etter hvert som Mefistofeles vinner, men Mefistofeles vinner aldri fordi Faust har alltid den siden i seg som ønsker å finne en totalitet, på tross av sine mange unnfalenheter, synder og forbrytelser som han gjør.

Det som Faust ikke kjenner til, er nettopp denne avtalen mellom Herren og Satan i «Prolog i himmelen», og der Mefistofeles, som Satans representant, er Herrens redskap for å prøve og teste Faust.⁶ Herren vet at Faust kommer tilbake i retning av tro, kristendom og åndelig, altomfattende kjærlighet, som også inkluderer det sensuelle, til slutt. Det er altså Herrens guddommelige plan med dette, som leseren/tilhøreren kjenner til. Det som til slutt kan sies å være det femte alternativet er da altså kristendommen, og Faust bærer det motivet i seg når han tenker tilbake på sin kristne barnetro og ble innlemmet i noe guddommelig gjennom den i første omgang. Kristendommen, den høye guddommelige kjærligheten som også inkluderer den jordiske kjærligheten, er det alternativet som Faust, tross for seksuell

⁶ Bjerke, 1990: 40-41

nederdrektighet, kommer i kontakt med gjennom å følge Mefistofeles, som djevelens representant, fordi Mefistofeles er styrt av Herren og skal sette Faust på prøve. Denne sanseligheten kommer Faust også i kontakt med idet han møter Gretchen, forfører henne og mordene skjer, men fordi Gretchen er et kristent, uskyldig og rent menneske og holder på den høye guddommelige kjærligheten som også kan inkludere i den sanselige, så kommer Faust i kontakt med dette alternativet.

3.1. Gelehrten-tragedien (den lærdes tragedie)

I fremstillingen av Faust i scenen «Natt», er han preget av mismot og fortvilelse i den indre splittingen i han selv og over manglende erkjennelse. I erkjennelsessøkenen sin etter hvordan verden henger sammen og i dette vitebegjæret, kombinert med den enorme handlekraften, så er de alternativene som Faust prøver ut følgende: Vitenskapene, magien, jordånden – men vitenskapen er ikke tilstrekkelig, magien for abstrakt og jordånden, den rene sanselighet, blir for sterk. Så Faust har nå møtt både den rene abstraksjonen, makrokosmos; bildet på de store kosmiske sammenhengene, inkludert mikrokosmos: som en abstraksjon, og han har møtt jordånden og alt det den innebærer av verden som ren sanselighet. Det viser seg at Faust er disponert for både det sanselige og det åndelige, eller har vært disponert for begge disse alternativene, men det er en konflikt mellom de to. Og de kreftene som de to representerer er også en konflikt inne i Faust selv. Faust begynner å forstå at han må finne en måte å håndtere det å nærme seg sanselige på, uten å bli kvelt av det, og uten å bli forstokket i det værende. Dette legger derfor til rette for Mefistofeles' alternativ og Faust blir villig til å gå i møte med sine medmennesker.

Ute på gaten i dialogen mellom Faust og hans assistent, Wagner, kommer det fram at Faust vil erkjenne totaliteten, erkjenne både den åndelige og den sanselige dimensjonen. Han vil tilfredsstillе begge sine sjeler, samle dem til en sjel, og ikke bare nøye seg med den

lærdom han kan finne i bøkene. Objektiv viten er ingenting uten subjektiv følelse for Faust. Denne todelingen i det som trengs for å kunne nå total helhetlig erkjennelse går igjen i Faust sin replikk: «To sjeler bor det i mitt eget bryst».⁷ Det har en dobbel natur, en jordisk, fysisk og materiell side som er sanselig, og en himmelstrebende side.⁸ Dette kan vi fortolke som de fremmedgjørende motsetningene i det moderne menneske, i det moderne subjektet, som igjen står i motsetningen mellom subjekt og objekt. Objektiv viten er ingenting uten subjektiv følelse og sansning. Det er altså en splitting i Faust sin sjel. Mennesket kan ikke leve helt fordi det møter ulike krav og har ulike begjær. Dette er det moderne menneskets lodd. I dette øyeblikket er det kanskje at Faust mer enn noensinne er klar over den disharmonien som er manifestert i livet hans, også lengselen etter å bli kvitt denne disharmonien. Til å forsøke å løse sitt splittende dilemma har Faust den kristne kjærligheten som kan romme både den åndelige høye kjærligheten og den sensuelle kroppslige. *Men Faust vet ikke om den avtalen som Mefistofeles og Herren har inngått i «Prolog i himmelen».*

3.2. Mefistofeles og veddemålet

Mefistofeles, som omskapes fra den puddelen som blir med Faust og Wagner inn igjen i studerkammeret, presenterer seg og sier: «Til tjeneste, min herre», og så sier han når han får spørsmål om hvem han er:

En del av kraften som har fått den lodd å *ville* ondt, men *virke* godt. // [...] Jeg, delen av en del, som har vært alt engang, er del av mørket selv, som av sitt moderfang har født alt rommets lys, det stolte lys som tror det kan erobre makt fra natten, fra sin mor.⁹

Nå forstår Faust at det er djevelen som har omskapt seg fra den svarte puddelen til den farende skolast. Uten at Faust selv vet det blir Mefistofeles slik paradoksalt nok Guds redskap til å holde menneske på den rette vei, ved at djevelen plager og piner og frister og fornedrer

⁷ Bjerke, 1990: 72

⁸ Lothe, 1981: 176

⁹ Bjerke, 1990: 80-81

og sanseliggjør mennesket, så bidrar djevelen til å holde mennesket på den rette vei, og innenfor gudstroen likevel.

I neste scene, «Studerammer II», er det veddemålet mellom Faust og Mefistofeles som inngås.¹⁰ Faust forteller til Mefistofeles om sitt forhold til Gud, som er i fare fordi Faust har ennå ikke sett fruktene av kristentroen. Faust har et fokus på livet her og nå, det sanselige, og er innstilt på dette livet, og som en konsekvens av at livet hans er uttørket og ufruktbart, sier at han vil heller dø. Faust forbanner tomheten i livet, alt som taler lokketoner til sjelen hans, altså han forbanner det som utgir seg for å være rikt og stort, men som er tomt. Mefistofeles tilbyr seg å være følgesvenn og veileder, så skal det bli slutt på tomheten i Faust sitt liv. Vilkårene er at Mefistofeles han skal følge Faust sine ønsker i det jordiske livet, mens tilværelsen etter døden skal beherskes av Mefistofeles. Når Faust lar seg friste av tanken på jordisk sanselig liv og glede, så er det Faust som tilbyr Mefistofeles et veddemål, for Faust sier at dersom det sanselige i livet noen gang skulle tilfredsstille han slik at han ber tiden stå stille, da kan Mefistofeles gjerne ta ham. Her inngår de veddemålet, og dette er den dramatiske knuten i *Faust I* som har utgangspunkt i «Prolog i himmelen». Når Faust nå velger dette alternativet med Mefistofeles er det også med overbevisning om at Faust kan finne en balanse mellom det sanselige og det åndelige. Altså både det høye: åndelige, og det dype: sanselige, er det han vil erkjenne. Begge deler hører hjemme i Faust sitt valg i dette veddemålet han inngår med Mefistofeles.

3.3. Den dramatiske knuten i forhold til prologen

Den dramatiske knuten, som «Prolog i himmelen» er en forutsetning for og som er blitt knyttet i veddemålet mellom Faust og Mefistofeles, er det som driver handlingen i hele verket

¹⁰ Ibid.: 95-96

framover i begge dets deler. Og den blir egentlig aldri løst før helt mot slutten av *Faust II*, og da til Faust sin fordel. Men knuten driver altså dramaet framover, og som vi ser flere ganger.

Faust er nær ved å bli værende i den sanselige og seksuelle nytelse i den jordiske kjærligheten, men han har i sin trang til erkjennelse og i sin voldsomme handlekraft, også den andre siden med seg hele tiden, som erkjenner den ærverdige guddommelige kjærligheten som er altinkluderende. Men han må ha Mefistofeles sin hjelp langt på vei.

4.1. Faust og Mefistofeles i lag: Gretchen-tragedien

I scenen «Auerbachs kjeller i Leipzig» blir det klart for Mefistofeles at det ikke er materielle og verdslige sensuelle nytelser Faust i første rekke er ute etter. Derfor, videre i «Heksekjøkkenet»-scenen» skal Mefistofeles få Faust til å vekkes begjærlig lyst og bli i stand til å forføre Gretchen. Faust blir nå 30 år yngre gjennom en foryngelsesdrikk som han blir gitt av hekser, og gjennom prolepser i trolspeilet til heksen pekes det fram mot Gretchen. Dette minner også om Faust sin åndelige side, ikke bare den sensuelle, som han møter til stadighet gjennom Mefistofeles, fordi Gretchen er ren og uskyldig, medmenneskelig og et godt menneske, men hun er ikke immun overfor smiger (som vi kan fortolke som hennes hamartia), og Faust kommer ved hjelp av Mefistofeles i kontakt med henne.

I scenen «Martes have» spør Gretchen Faust ut om kristentroen hans. Selv om Faust hele tiden bærer motivet om den høye guddommelige kjærligheten i seg og med seg, er han nå kun interessert i begjæret, den lave sanselige og seksualiserte kjærligheten, og svarer unnvikende. Dette fører fram til en anelse hos Gretchen: Hun aner at Faust ikke er fullt ut kristen, i hvert fall ikke i levemåten hans nå. Gretchen sier til Faust: «Så tror du ikke?»¹¹ og

¹¹ Bjerke, 1990: 183

like etter: «Den lyder så riktig, talen din, og likevel er det noe som er skjevt: du har ingen kristendom.»¹² Dette er første aningen av innsikt (anagnorisis) hos Gretchen.

Nå følger tragedien, Gretchens undergang, seg for alvor. Hun blir skyldig i mord (det begås tre) og nederektighet, langt på vei på grunn av Mefistofeles, men og Faust som bevisst delaktig. Men når Gretchen blir satt i fengsel blir Faust full av fortvilelse, han angrer. Men til tross for sin fortvilelse og anger er han likevel avhengig av Mefistofeles' hjelp i forsøket på å redde Gretchen. Her skjeller Faust ut jordånden, som Faust ikke klarte å holde ut, fordi han tror det er jordånden som står bak at Gretchen er på vei til undergangen sin, for – igjen – *Faust kjenner ikke til avtalen* som ble inngått mellom Herren og Mefistofeles i «Prolog i himmelen».¹³

4.2. «Fengsel»

I den siste scenen i *Faust I*, «Fengsel», blir Gretchen utsatt for de verste lidelser; hun er i vanvidd og galskap, og vakler mellom dette, og på andre siden: et mer og mer tiltakende klarsyn. Hun føler først en glede når hun forstår at det er Faust som er kommet for å redde henne, men så i sitt klarsyn tar hun avstand fra Faust sitt forsøk på å redde henne. Det er fordi hun tar aktivt avstand fra Mefistofeles, som hun nå kan snakke direkte til. Gretchen blir mer og mer seg selv, og hun, som er i den høye, altomfattende og guddommelige kjærligheten, er villig til å ta sin verdslige rettslige dom: å bli henrettet. Men framfor alt vil Gretchen her legge seg inn under det guddommelige og ta Guds dom for det hun har vært med på og det hun har gjort. I min fortolkning har også *Faust* denne dimensjonen i seg selv, om enn tilslørt enn så lenge. Gretchen står fram fullt ut med den guddommelige, åndelige omsorgskjærligheten, som

¹² Ibid.: 184

¹³ Ibid.: 230

også har rom for den sanselige, altså som kombinerer både eros og agape. Faust selv kommer ikke helt dit før på slutten av *Faust II*. Fremdeles er Faust her avhengig av Mefistofeles.

Idet Gretchen vil forsøke å kysse Faust merker hun at dette kysset er for kaldt. Det er en kald person som står her, Faust er fremdeles i grepet av den nederdrettede sanselige Mefistofeles, og han ennå ikke fullt ut grepet helheten i kjærligheten, nemlig både den sanselige delen og den høyverdige, omsluttende delen som omfatter den kristne guddommelige omsorgskjærligheten. Det er denne kjærligheten som på slutten vinner igjennom og som finner uttrykk i den nå klarsynte Gretchen sine replikker: «Slipp meg! Vold er noe jeg skyr! Ta ikke i meg så hårdt og rått! Alt du har bedt meg om før, har du fått.»¹⁴ Nå er Gretchen helt seg selv og hun vil derfor dø for Guds åsyn. Derfor er det ikke, som Mefistofeles sier: «Hun er dømt!»¹⁵, Gretchen er ikke fordømt, nei hun er, med stemmer som kommer ovenfra: «Hun er reddet!»¹⁶ Gretchen sier «Henrik! jeg skjelver for deg»¹⁷ (for Faust). Det er omsorgskjærligheten, agape, Gretchen uttrykker her, ikke frykt eller angst. Og dermed er det og omsorgen sin for Faust hun uttrykker.

5.1. Kristendommen – forening av agape og eros

Denne altomfattende kjærligheten er det siste av de fem alternativene som Faust søker langs i sin erkjennelsestrang overfor verden, om kunnskap om hvordan verden er og hvordan den henger sammen, og om hvordan vi mennesker henger sammen med den. Faust har nå stiftet bekjentskap med det på Gretchen sin måte, men han kommer altså ikke til dette femte alternativet før han kommer fram til slutten av *Faust II*.

¹⁴ Bjerke, 1990: 241

¹⁵ Ibid.: 243

¹⁶ Ibid.: 243

¹⁷ Ibid.: 243

Det fjerde alternativet som Faust velger med Mefistofeles i veddemålet, om å la seg føre i retning av den jordiske sanseligheten, er hos Faust også en tanke om og overbevisning om at han skal klare å ha en høyere åndelig dimensjon i den tilnærmingen. Dette inngår i det som har vært Herrens plan hele veien helt fra «Prolog i himmelen», for det femte alternativet, kristendommen, innebærer foreningen av den høyere, guddommelige omsorgskjærligheten (agape) og kjærlighet innenfor det sanselige liv (eros), altså både omsorgen og begjæret. For Faust utvikler seg faktisk til et bedre menneske gjennom det vedvarende samværet med Mefistofeles. Faust møter kjærlighetens kompleksitet med Gretchen, han erfarer den er sanselig, men han erfarer også at kjærligheten er høyverdig, guddommelig og omfattende, at den er også en omsorgskjærlighet. Gjennom Gretchen-tragedien blir Faust mer sensibel; han kommer i kontakt med noe virkelig utenfor seg selv og utenfor bøkene, han utvikler og empati og en i det minste midlertidig evne til nærhet. Etter et liv oppslukt av boklig lærdom blir han genuint interessert i et annet menneske, og er klar for kjærlighet og forførelse, både det høye og det lave. Faust står med en splittelse i sitt sinn, en uro etter en totalitet, og den finner han til slutt i kristendommen, via både Mefistofeles og Gretchen, som fra «Prolog i himmelen» har vært Herrens plan hele veien, fordi Gud vet at Faust, på tross av alt det gale han gjør, stadig beveger seg videre i retning av erkjennelse: handler og søker å forstå et hele, en verden i en totalitet.

5.2. «Prolog i himmelen», dramaets forutsetning

«Prolog i himmelen», i avtalen mellom Herren og Satan (Mefistofeles), rommer forutsetningen for det som setter det dramatiske spillet i gang i Gelehrten-tragedien og videre utover i Gretchen-tragedien. Herren vet at Djevelen, Satan, er en del av skaperverket og er en instans som han bruker for å holde mennesket på den rette vei ved å la det gå igjennom fristelser og lidelser for å minne det på, og prøve det ut i forhold til gudstroen. Mennesket

vender seg til slutt til Gud igjen for forsoning og salighet, slik det går også med Faust på slutten av *Faust II*.¹⁸

I dramaets univers, i Gelehrten-tragedien, i forholdet mellom Mefistofeles og Faust, er Faust sikker på at han vil vinne veddemålet på grunn av sin handlekraft og streben etter erkjennelse av både den åndelige og den sanselige verden. Men Faust ser også at han er avhengig av Mefistofeles for å kunne nærme seg den sanselige verden og vedder og satser på at han ikke skal bli værende i den sanselige verdens nytelser. Han skal komme seg videre og forene både den sanselige og den åndelige verden, mens Mefistofeles er sikker på at Faust ikke vil klare å la være å bli værende i den sanselige nytelsen. Likevel klarer Faust å komme seg igjennom, både lidelsene som han påfører andre og seg selv i sanseverdenen og de lovbrudd han selv gjør i den sanselige verden. Til slutt er det Mefistofeles som taper veddemålet og Faust som på slutten av *Faust II* vinner.

6.1. Referanser

Bjerke, Andre. 1990. *Faust – En tragedie – I gjendiktning av Andre Bjerke*. Oslo: Aschehoug.

Habermas, Jürgen. 1983. «Det moderne – et ufullendt prosjekt». *Samtiden* (nr. 2): 73-83.

Haarberg, Jon et al. 2017. *Verdenslitteratur: Den vestlige tradisjonen*. Oslo:

Universitetsforlaget.

Janss, Christian. 2005. «Stoff og handling i Goethes Faust. En liten veiledning». I *Over alle tinder: Goethe og Faust*, redigert av Christian Janss og John Ole Askedal, 11-31. Oslo: Vidarforlaget.

Lothe, Jakob. 1981. «Goethes 'Faust' og 'Jobs bok'». I *Kirke og kultur* (86:3): 172-178.

Sætre, Lars. UiB, vår 2021. «Faust I-forelesningene V2021». Fem Podcast-forelesninger med pdf-støttemateriale. Bergen: ALLV112.

Nettbibelen. 2011. «Jobs lykke og ulykke (kap.1-2)». (Lest 24.4.21).

<https://bibel.no/nettbibelen?query=dwSy/bwDb3TtSwjCL+f3JBx5CX2hshP016mFQJgv3neNZgs0Lt3zFw==>

¹⁸ Lothe, 1981: 176